

Maciej Płotkowiak*

orcid.org/0000-0001-8797-3160

Stan wiedzy o formie architektonicznej średniowiecznego kościoła św. Mikołaja w Szczecinie – na podstawie wyników badań architektonicznych z 2022 r.

The State of Knowledge About the Architectural Form of the Medieval St. Nicholas Church in Szczecin – Based on the Results of Architectural Research from 2022

Słowa kluczowe: Szczecin średniowieczny, gród w Szczecinie, późnoromański kościół św. Mikołaja, gotycki kościół św. Mikołaja, chór trójapsydowy

Keywords: medieval Szczecin, Szczecin stronghold, late Romanesque St. Nicholas Church, Gothic St. Nicholas Church, three-apse choir

Określenie celu i przedmiotu badań

Kościół św. Mikołaja powstał na południowo-wschodnim skraju grodu, w obrębie osiedla słowiańskiego znanego pod nazwą Kessin, położonego u podnóża Wzgórza Zamkowego, na terenie ograniczonym od wschodu przez koryto Odry. Jego budowa miała miejsce w trakcie procesu transformacji wczesnośredniowiecznego zespołu grodowego, prowadzącej do powstania miasta lokacyjnego. Świątynię wzniesiono na miejscu odcinka grodowego wału obronnego [Słowiński, Płotkowiak 2022, s. 101; ryc. 1, s. 107; ryc. 5, s. 111], którego likwidacja doprowadziła do powstania unikatowego zespołu sprzężonych placów targowych, złożonego ze współistniejących wcześniej w obrębie Kessin i połączonych przestrzennie i funkcjonalnie Rynku Warzywnego (Kraut Markt) i Targu Rybnego (Fischmarkt) oraz działającego na przedpołu wału od strony południowej Rynku Siennego (Heu Markt).

O randze kościoła w życiu miasta świadczy jego lokalizacja w bezpośrednim sąsiedztwie ratusza miejskiego wzniesionego na Rynku Siennym niedługo po lokacji Szczecina.

Czas budowy kościoła nie jest dokładnie znany, możliwe jednak, że przypadał na wiek XIII. Najstarsza

Definition of the purpose and subject of the research

St. Nicholas Church was built on the southeastern edge of the stronghold, within a Slavic settlement known as Kessin, located at the foot of Castle Hill, in an area bounded on the east by the Oder River. Its construction took place during the transformation of the early medieval stronghold complex, leading to the establishment of a town charter. The church was erected on the site of a section of the stronghold's defensive rampart [Słowiński, Płotkowiak 2022, p. 101; Fig. 1, p. 107; Fig. 5, p. 111], whose demolition led to the creation of a unique complex of interconnected market squares, consisting of the Vegetable Market (Kraut Markt) and Fish Market (Fischmarkt), which had previously coexisted within Kessin and were spatially and functionally connected, and the Hay Market (Heu Markt), which operated in front of the rampart on the southern side of the market square. The importance of the church in the life of the city is evidenced by its location in the immediate vicinity of the town hall, erected on the Hay Market shortly after the founding of Szczecin.

The exact date of the church's construction is unknown, but it is possible that it was built in the thirteenth

* dr inż. architekt, Wydział Architektury, Katedra Historii i Teorii Architektury, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

* Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Department of History and Theory of Architecture, West Pomeranian University of Technology in Szczecin

Cytowanie / Citation: Płotkowiak M. The State of Knowledge About the Architectural Form of the Medieval St. Nicholas Church in Szczecin – Based on the Results of Architectural Research from 2022. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2025, 84:50–65

Otrzymano / Received: 29.05.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 15.08.2025

doi: 10.48234/WK84NICHOLAS

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

wzmianka potwierdzająca istnienie świątyni, o treści: „ecclesia sancti Nikolai cum Parochia civitatis”, pochodzi z 1243 r. [Friedrich 1922, s. 67]. Zakończenie budowy kościoła św. Mikołaja można wiązać z ukończeniem w 1298 r. kościoła św. Gertrudy na szczecińskiej Łasztowni [Lesiński 1985, s. 124]. Podaje się też daty 1305 [Friedrich 1922, s. 68–69] oraz 1335 [Rango 1680, s. 73]. W ciągu XIV i XV w. wzmiankowane były: dotacje na rzecz kościoła, cmentarz przykościelny oraz ławy chlebowe i mięsne przy kościele [Friedrich 1922, s. 68–69]. Więcej danych o formie architektonicznej kościoła pochodzi dopiero z okresu po wprowadzeniu w 1535 r. reformacji na terenie księstwa:

- 1568–1573 – rozbiórka małej drewnianej wieży zlokalizowanej na północny wschód od kościoła [Friedrich 1922, s. 83];
- 1576 – zastąpienie wieży drewnianej wieżą mурowaną [Friedrich 1922, s. 69];
- 1656 – odbudowa wieży o wysokości około 60 m, z galerią, wykonana przez Baltazara Glöcknera z Kulmitz, budowniczego wieży kościoła św. Mikołaja w Greifswaldzie [Friedrich 1922, s. 85];
- 1659 – szkody w dachu w trakcie oblężenia miasta, jednak „kościół nie był szczególnie uszkodzony” [Friedrich 1922, s. 70];
- 1800 – zawalenie się szczytu dachu po wschodniej stronie biblioteki; stan techniczny murów wieży oceniono jako dobry, natomiast konstrukcja hełmu była odchylona od pionu i niestabilna [Friedrich 1922, s. 86];
- 4 grudnia 1806 – kościół przekazany Francuzom z przeznaczeniem na magazyn, który wypełniono sianem aż po sklepienie [Friedrich 1922, s. 71];
- 9 grudnia 1811 pomiędzy północą a godziną pierwszą zauważono pożar [Friedrich 1922, s. 71], który zniszczył dach i drewniane sklepienie oraz hełm wieżowy. Mimo wysiłków odbudowy nie rozpoczęto, a od roku 1812 aż do października 1816 ruinę kościoła rozbierano. W 1821 teren kościoła wybrukowano [Friedrich 1922, s. 72] z przeznaczeniem na plac targowy istniejący do dziś pod nazwą Rynek Nowy (Neuer Markt).

W 1999 r. w trakcie robot budowlanych na wschodnim skraju Rynku Nowego odsłonięto mury, które mogły stanowić relikty apsydy prezbiterialnej kościoła św. Mikołaja. Pracownicy Muzeum Narodowego w Szczecinie wykonali dokumentację fotograficzną [*Zdjęcia archiwalne reliktyw apsydy*], dokonano również pomiaru geodezyjnego, ale badań architektonicznych nie podjęto.

W 2018 r. podczas prac ziemnych związanych z budową obiektu hotelowego na północnym skraju Rynku Nowego odsłonięto narzuty z kamienia, które mogły stanowić ustrój posadowienia ściany północnej kościoła [Płotkowiak 2019].

Stan badań

Najstarsze opisy kościoła pochodzą z XVII w. Są to publikacja pastora Jacobiego z 1657 oraz pastora Konrada

century. The oldest mention confirming the existence of the church, with the text: “ecclesia sancti Nikolai cum Parochia civitatis,” dates back to 1243 [Friedrich 1922, p. 67]. The completion of St. Nicholas’ Church can be linked to the completion of St. Gertrude’s Church in Łasztownia, Szczecin, in 1298 [Lesiński 1985, p. 124]. The dates 1305 [Friedrich 1922, pp. 68–69] and 1335 [Rango 1680, p. 73] are also given. During the fourteenth and fifteenth centuries, the following were mentioned: donations to the church, the church cemetery, and bread and meat stalls next to the church [Friedrich 1922, pp. 68–69]. More information about the architectural form of the church comes from the period after the introduction of the Reformation in the duchy in 1535:

- 1568–1573 – demolition of a small wooden tower located northeast of the church [Friedrich 1922, p. 83];
- 1576 – replacement of the wooden tower with a brick tower [Friedrich 1922, p. 69];
- 1656 – reconstruction of the tower, approximately 60 m high, with a gallery, carried out by Baltazar Glöckner from Kulmitz, builder of the tower of St. Nicholas’ Church in Greifswald [Friedrich 1922, p. 85];
- 1659 – damage to the roof during a siege of the city, but “the church was not particularly damaged” [Friedrich 1922, p. 70];
- 1800 – collapse of the roof ridge on the eastern side of the library; the technical condition of the tower walls was assessed as good, but the structure of the spire was tilted and unstable [Friedrich 1922, p. 86];
- December 4, 1806 – the church was handed over to the French to be used as a warehouse, which was filled with hay up to the vault [Friedrich 1922, p. 71];
- December 9, 1811 – between midnight and 1 a.m., a fire was noticed [Friedrich 1922, p. 71], which destroyed the roof, the wooden vault and the tower spire. Despite efforts to rebuild it, no work was started, and from 1812 to October 1816, the ruins of the church were dismantled. In 1821, the church grounds were paved [Friedrich 1922, p. 72] and turned into a market square, which still exists today under the name Rynek Nowy (Neuer Markt).

In 1999, during construction work on the eastern edge of the New Market, walls were uncovered which could be relics of the apse of St. Nicholas’ Church. Employees of the National Museum in Szczecin prepared photographic documentation [*Zdjęcia archiwalne reliktyw apsydy*], and geodetic measurements were also taken, but no architectural research was undertaken.

In 2018, during earthworks related to the construction of a hotel on the northern edge of Rynek Nowy, stone overlays were uncovered, which could have been the foundation of the northern wall of the church [Płotkowiak 2019].

State of research

The oldest descriptions of the church date back to the seventeenth century. These include a publication by

Tiburtiusa Rango z 1680 r. Ten ostatni podał liczne dane z dziejów kościoła, w tym czas rozpoczęcia jego budowy, który określił na 1335 r., wymiary – długość 146 stóp (42,63 m) oraz szerokość 111 stóp (32,41 m)¹, informacje dotyczące technologii budowlanej, np. budowy sklepień z drewna, daty budowy i przebudowy wież, opis zniszczeń w trakcie oblężeń z 1559, 1676 i 1677 r. oraz dane o wyposażeniu i informacje o fundatorach.

Kolejne opisy powstały dopiero po zniszczeniu kościoła w 1811 r. Są to niedostępne obecnie raporty budowlane mistrza budowlanego Brockmanna².

Najszerzą wypowiedź na temat kościoła stanowi tekst Karla Friedricha opublikowany w 1922 r. Omówił on szeroko jego historię, odwołując się do archiwaliów, w tym opisów Jacobiego i Rango oraz ekspertyz Brockmanna, i podał szczegółowy opis budynku z omówieniem dyspozycji przestrzennej rzutu, elementów struktury budowlanej oraz przemian formy wieży.

Friedrich opisał kościół jako trójnawową halę o długości pięciu przeszę sklepiennych. Łączną szerokość kościoła określił na 120 stóp (37,66 m), z nawą główną o szerokości 30 stóp (9,41 m) i nawami bocznymi o szerokości 16 stóp (5,02 m)³. Długość kościoła ustalił na 120 stóp (37,66 m), podważając jednocześnie wiarygodność informacji o długości równej 105 stopom (32,95 m) podanej w ekspertyzie z 1802 r. Wysokość nawy głównej od posadzki do zwornika sklepienia gwiazdowego określił jako równą 50 stopom (15,69 m), a wysokość ścian obwodowych jako równą 40 stopom (12,55 m). Przyjął ośmioboczny przekrój filarów międzynawowych z trzonem o boku 21 cali (54,8 cm) i średnicy 4 stóp (1,25 m) oraz wysokości 30 stóp (9,41 m), rozmieszczonych w rozstawie osiowym 14 stóp (4,39 m), podając jednocześnie, że jest to wymiar przyjęty przez Kothego na potrzeby rekonstrukcji planu kościoła. Opisał arkady międzynawowe, określając ich szerokość na 3–4 stopy (0,94–1,25 m) i wysokości na 10 stóp (3,13 m). Przekrój szkarp zewnętrznych określił na 2 × 3 stopy (0,62 × 0,94 m), nie precyzując, czy chodzi o szkarpy w korpusie nawowym, czy też w prezbiterium. Wskazał obecność wciągniętych do wnętrza przypór o przekroju 2 × 2 stopy (0,62 × 0,62 m).

Z istotnych informacji Friedrich wyraźnie zaznaczył wysunięcie przed lico ściany szczytowej ośmiobocznego trzonu wieży zniszczonej w pożarze w 1811 r. Podał również informację o zastosowaniu sklepień gwiazdowych w konstrukcji drewnianej w nawie głównej, ściągów z belek drewnianych osadzonych w ścianach obwodowych i filarach międzynawowych w nawach bocznych oraz obecności empor nad kaplicami wzdłuż ściany zachodniej kościoła.

Friedrich opisał trzy wejścia do kościoła, w tym od strony północnej umieścił wejście o szerokości 6 stóp (1,88 m), a w narożu południowo-zachodnim wejście o szerokości 9 stóp (2,82 m). Nie omówił trzeciego wejścia, ale można domniemywać, że miał na myśli portal główny w ścianie zachodniej. Wskazał ponadto lokalizację pięciu kaplic po stronie południowej (od wschodu na zachód): kaplicy Kupców (ozn. I), kapli-

Pastor Jacobi from 1657 and Pastor Konrad Tiburtius Rango's publication from 1680. The latter provided numerous details from the history of the church, including the start date of its construction, which he specified as 1335, and its dimensions—146 feet (42.63 m) long and 111 feet (32.41 m) wide¹—information on construction technology, e.g., the construction of wooden vaults, the dates of construction and reconstruction of the towers, a description of the damage during the sieges of 1559, 1676 and 1677, as well as data on the furnishings and information about the founders. Further descriptions were only made after the church was destroyed in 1811. These are currently unavailable building reports by master builder Brockmann.²

The most comprehensive account of the church is Karl Friedrich's text published in 1922. He discussed its history at length, referring to archival materials, including descriptions by Jacobi and Rango, and Brockmann's expert reports, and provided a detailed description of the building, discussing the spatial layout of the floor plan, elements of the building structure and changes in the tower's form.

Friedrich described the church as a three-nave hall with five vaulted bays. He estimated the total width of the church at 120 feet (37.66 m), with a nave 30 feet (9.41 m) wide and aisles 16 feet (5.02 m) wide.³ He set the length of the church at 120 feet (37.66 m), thereby undermining the credibility of the information about the length of 105 feet (32.95 m) given in the 1802 expert opinion. He determined the height of the nave from the floor to the keystone of the star vault to be 50 feet (15.69 m), and the height of the perimeter walls to be 40 feet (12.55 m). He assumed an octagonal cross-section of the inter-nave pillars with a shaft at 21 inches (54.8 cm) wide, 4 feet (1.25 m) in diameter and 30 feet (9.41 m) high, spaced 14 feet (4.39 m) apart, stating that this was the dimension adopted by Kothé for the reconstruction of the church plan. He described the inter-nave arcades, specifying their width as 3–4 feet (0.94–1.25 m) and height as 10 feet (3.13 m). He determined the cross-section of the external buttresses to be 2 × 3 feet (0.62 × 0.94 m), without specifying whether these were the buttresses in the nave or in the chancel. He indicated the presence of buttresses with a cross-section of 2 × 2 feet (0.62 × 0.62 m) drawn into the interior.

Among the important information, Friedrich clearly pointed out the protrusion of the octagonal tower shaft, destroyed in a fire in 1811, in front of the gable wall. He also provided information about the use of star vaults in the wooden structure of the nave, wooden beams embedded in the perimeter walls and inter-nave pillars in the aisles, and the presence of galleries above the chapels along the western wall of the church.

Friedrich described three entrances to the church, including a 6 foot (1.88 m) wide entrance on the north side and a 9 foot (2.82 m) wide entrance in the southwest corner. He did not discuss the third entrance, but it can be assumed that he meant the main portal in the

cy Loitzów (ozn. II), kaplicy Rady (ozn. III), kaplicy Kraemera (ozn. IV), kaplicy Gobla (ozn. V). Kaplicę mariacką umieścił w swoim opisie po stronie północnej, zaznaczając jednocześnie, że kaplica była pochylona oraz że północne wejście do kościoła prowadziło właśnie do niej. Wskazał wreszcie położenie zakrystii mieszczącej również bibliotekę – od strony zachodniej.

Jako obiekt o analogicznej formie i identycznej szerokości nawy głównej oraz takim samym rozstawie filarów międzynawowych Friedrich wskazał kościół mariacki w Pasewalk. Wymienił również kościoły, w których zastosowano trójboczne prezbiterium z jednym bokiem długim i dwoma krótszymi – to jest: kościół mariacki w Prenzlau oraz kościół św. Mikołaja w Anklam. Jako analogię dla zastosowania sklepień gwiazdzystych w konstrukcji drewnianej podał kościół św. Michała w Hamburgu oraz kościół św. Piotra i Pawła w Szczecinie.

Charakterystyczny element przedstawionej przez Friedricha rekonstrukcji rzutu kościoła św. Mikołaja w Szczecinie stanowi trójboczna apsyda prezbiterialna przyległa bezpośrednio do trójnawowego korpusu. Tego typu rozwiązanie występuje w architekturze gotyckiej sporadycznie, pojawia się jednak w jej szczególnym przypadku, jaki stanowią świątynie z chórem trójapsydowym (*Dreiapsidenchor*).

Autor nie był związany zawodowo z budownictwem, dlatego zamieszczony w tekście Friedricha rysunek planu wykonał radca budowlany Kothe.

Po 1945 r. opublikowano nieliczne teksty bezpośrednio lub pośrednio dotyczące kościoła św. Mikołaja w Szczecinie. Dwukrotnie wypowiedziała się Katarzyna Kalita-Skwirzyńska: po raz pierwszy omówiła kościół w 1988, a po raz drugi w 1999 r. W 2019 autor niniejszego artykułu opublikował tekst, w którym na podstawie ikonografii przedstawił formę kościoła oraz wskazał związek z nim relikwów odsłoniętych na Rynku Nowym w latach 1999–2007. Wnioski zawarte w publikacji są obecnie nieaktualne prócz spostrzeżenia o wyjątkowym przypadku lokalizacji apsydy prezbiterialnej bezpośrednio przy korpusie nawowym. Kościół św. Mikołaja wzmiankowany był także w innych tekstach, np. w 2021 r. przez Macieja Płotkowiaka, Sławomira Słowińskiego i Zbigniewa Paszkowskiego oraz w 2022 przez Słowińskiego i Płotkowiaka.

Kościół św. Mikołaja w ikonografii

W najstarszym dostępnym źródle kartograficznym do historii Szczecina, to jest panoramie miasta opublikowanej w 1588 r. w atlasie Georga Brauna i Fransa Hogenberga, kościół św. Mikołaja przedstawiono od strony zachodniej z fasadą w układzie trójosiowym, zwieńczoną smukłą wieżą wtopioną w halowy korpus nawowy. Widok nie przynosi istotnych informacji na temat korpusu nawowego, który przesłonięty jest przez wieżę. Widoczne ściany obwodowe naw, w tym fasadę, ukazano jako obudowane wydatnie niższymi budowlami z dachami pulpitowymi – można je interpretować jako wzmiankowane źródłowo kramy (ryc. 1).

west wall. He also indicated the location of five chapels on the south side (from east to west): the Merchants' Chapel (marked I), the Loitz Chapel (marked II), the Council Chapel (marked III), the Kraemer Chapel (marked IV), and the Gobla Chapel (marked V). He placed St. Mary's Chapel on the north side in his description, noting that the chapel was slanted and that the north entrance to the church led directly to it. Finally, he indicated the location of the sacristy, which also housed a library, on the west side.

Friedrich pointed to St. Mary's Church in Pasewalk as a building with a similar form and identical width of the nave and the same spacing between the inter-nave columns. He also mentioned churches with a three-sided chancel with one long side and two shorter sides, namely St. Mary's Church in Prenzlau and St. Nicholas' Church in Anklam. As an analogy for the use of star vaults in wooden construction, he cited St. Michael's Church in Hamburg and St. Peter and Paul's Church in Szczecin.

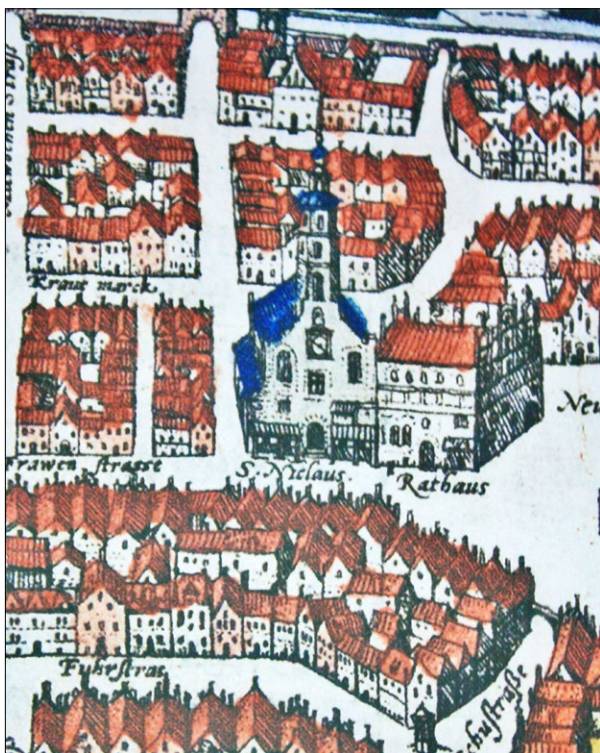
The three-sided presbytery apse directly adjacent to the three-nave body is a characteristic element of Friedrich's reconstruction of the plan of St. Nicholas' Church in Szczecin. This solution occurs sporadically in Gothic architecture, but it appears in the special case of churches with a three-apse choir (*Dreiapsidenchor*).

Friedrich was not professionally involved in construction, so the drawing of the plan included in his text was made by building consultant Kothe.

After 1945, few texts directly or indirectly related to St. Nicholas' Church in Szczecin were published. Katarzyna Kalita-Skwirzyńska commented on it twice: she discussed the church for the first time in 1988 and for the second time in 1999. In 2019, I published a text in which, based on iconography, I presented the form of the church and pointed out the connection with the relics uncovered in the New Market in 1999–2007. The conclusions contained in the publication are now outdated, except for the observation about the unique location of the presbytery apse directly next to the nave. St. Nicholas' Church was also mentioned in other texts, e.g., in 2021 by Maciej Płotkowiak, Sławomir Słowiński and Zbigniew Paszkowski, and in 2022 by Słowiński and Płotkowiak.

St. Nicholas' Church in iconography

In the oldest available cartographic source on the history of Szczecin, i.e. the panorama of the city published in 1588 in the atlas by Georg Braun and Frans Hogenberg, St. Nicholas' Church is shown from the west side with a three-axis facade, topped with a slender tower integrated into the hall-type nave. The view does not provide any significant information about the nave, which is obscured by the tower. The visible perimeter walls of the naves, including the facade, are shown as enclosed by significantly lower buildings with pent roofs—these can be interpreted as the stalls mentioned in the source (Fig. 1).

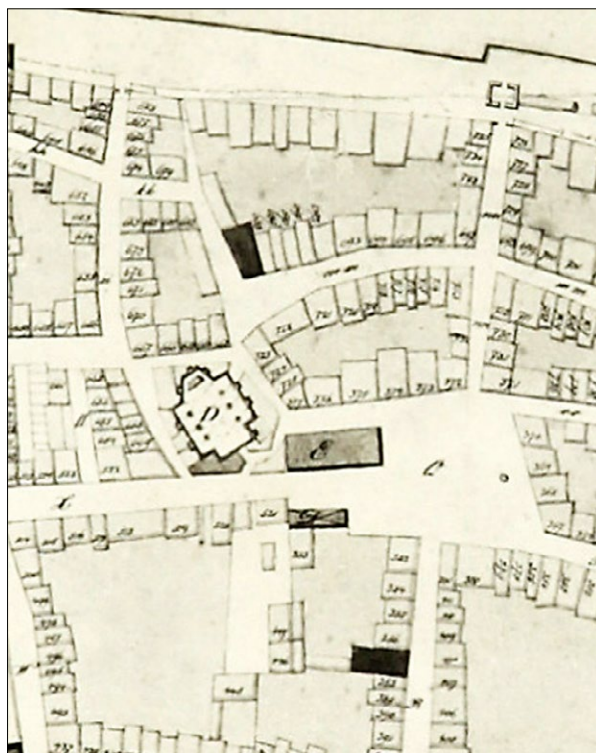

Ryc. 1. Kościół św. Mikołaja i ratusz widziane od strony zachodniej; za: G. Braun, F. Hogenberg, *Alten Stettin*, miedzioryt kolorowany, [w:] *Civitas Orbis Terrarum* 4, wyd. I, Köln 1588 (wyd. II ok. 1594, wznowienie 1618), Muzeum Narodowe w Szczecinie, Dział Sztuki Dawnej, Gabinet Grafiki, sygn. MNS/Graf. 2631 (fragment)

Fig. 1. St. Nicholas' Church and the town hall seen from the west; from: G. Braun, F. Hogenberg, *Alten Stettin*, colored copperplate engraving, [in:] *Civitas Orbis Terrarum* 4, first edition, Cologne 1588 (second edition ca. 1594, reprinted 1618), National Museum in Szczecin, Department of Ancient Art, Graphic Arts Cabinet, ref. no. MNS/Graf. 2631 (fragment)

Podobnie kościół uchwycono na późniejszych widokach Szczecina: Heinricha Kothego z 1625, Matthäusa Meriana z 1641 oraz Lukasa Schmitzera z ok. 1660 r. Warto podkreślić, że we wszystkich wspomnianych panoramach ukazano kościół jako przylegający bezpośrednio do budynku ratusza. Inne widoki miasta nie przynoszą istotnych informacji. Unikatowe źródło stanowi mapa Szczecina z 1721 r., na której przedstawiono plan świątyni z trójnawowym korpusem o długości czterech przęseł sklepiennych, z prostokątną wieżą o szerokości nawy głównej od zachodu i trójboczną apsydą prezbiterialną przyległą bezpośrednio do korpusu od strony wschodniej (ryc. 2). Ten wizerunek planu ugruntował poglądy na temat formy kościoła obowiązujące do czasu ostatnich badań.

Cenne źródło wiedzy na temat kościoła stanowi widok Szczecina od strony wschodniej (ryc. 3), z przedstawieniem bryły dachu kościoła św. Mikołaja oraz wyrastającej zeń wieży. Wprawdzie ściany obwodowe prezbiterium są zakryte przez zabudowę na brzegu Odry, jednak dach nad prezbiterium ukazano bardzo szczegółowo. Brakuje elementów, które mogłyby być interpretowane jako szczyt wschodni korpusu nawowego, do którego przylega dach nad prezbiterium, lecz

Ryc. 2. Fragment planu Szczecina z kościołem św. Mikołaja, ratuszem i Rynkiem Siennym; za: *Plan von der Stadt Stettin im Jahre 1721*, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Oddział Muzeum Historii Szczecina, sygn. 7069

Fig. 2. Fragment of a plan of Szczecin with St. Nicholas' Church, the town hall and the Hay Market; source: *Plan von der Stadt Stettin im Jahre 1721*, National Museum in Szczecin, Szczecin History Museum Branch, ref. no. 7069

The church was similarly depicted in later views of Szczecin: by Heinrich Kothe in 1625, Matthäus Merian in 1641 and Lukas Schmitzer around 1660. It is worth noting that in all of the aforementioned panoramas, the church is shown as directly adjacent to the town hall building. Other views of the city do not provide any significant information. A unique source is the map of Szczecin from 1721, which shows the plan of the church with a three-nave body with four vault spans, a rectangular tower with the width of the nave from the west and a three-sided presbytery apse directly adjacent to the body from the east (Fig. 2). This image of the plan established the views on the form of the church that prevailed until recent research.

A valuable source of information about the church is the view of Szczecin from the east (Fig. 3), showing the roof of St. Nicholas' Church and the tower rising from it. Although the perimeter walls of the chancel are covered by buildings on the banks of the Oder, the roof above the chancel is shown in great detail. There are no elements that could be interpreted as the eastern gable of the nave, to which the roof over the chancel is attached, but the slopes of the pyramid-like roof merge directly into a pyramid-shaped structure corresponding to a pyramid with a base consisting of five or more sides.⁴ Their number significantly exceeds the

Ryc. 3. Widok Szczecina od strony wschodniej; za: *Ogólny widok Szczecina pod koniec XVI wieku, obraz w gieldzie*, Muzeum Narodowe w Szczecinie, sygn. MNS/A.Foto/5461

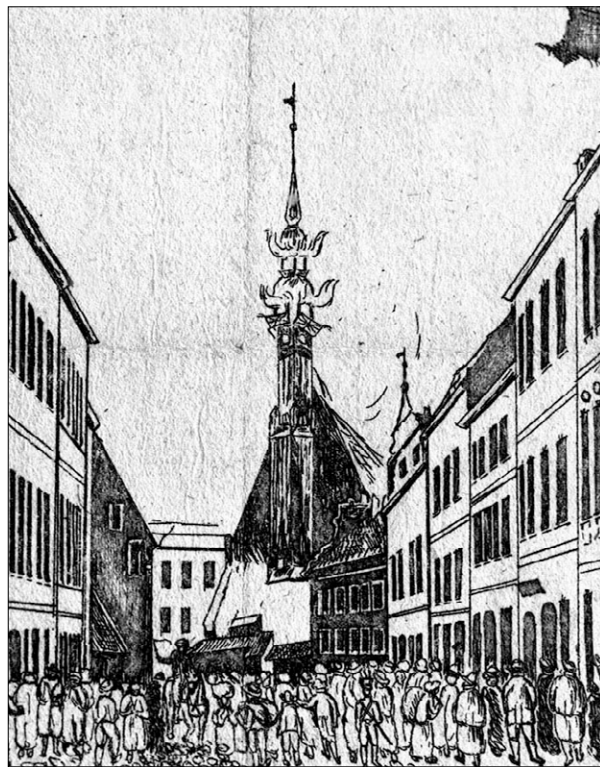
Fig. 3. View of Szczecin from the east; source: *General view of Szczecin at the end of the 16th century, painting in the stock exchange*, National Museum in Szczecin, ref. no. MNS/A.Foto/5461

połacie dachu namiotowego przechodzą bezpośrednio w bryłę odpowiadającą ostrosłupowi o podstawie złożonej z pięciu lub więcej boków⁴. Ich liczba znacznie przekracza trzy połacie niezbędne w przypadku zadania trójbocznego prezbiterium przyległego do ściany szczytowej korpusu nawowego.

Ostatni znany wizerunek kościoła św. Mikołaja stanowi rysunek przedstawiający jego pożar w nocy 10 grudnia 1811 r. Kościół ukazano na zamknięciu ul. Panieńskiej, w widoku na północ (ryc. 4). Ściany obwodowe korpusu nawowego są na nim niewidoczne, z wyjątkiem zachodniej ściany szczytowej z wtopioną wieżą. Rysunek ten może być uważany za wiarygodny przekaz jedynie w odniesieniu do widocznych elementów.

Plan, metodologia i proces badań

Badania wykonano z inicjatywy Miejskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie mgr. Michała Dębowskiego, na zlecenie gminy Miasto Szczecin. Badania architektoniczne przeprowadzili dr inż. arch. Maciej Płotkowiak (badania merytoryczne), mgr inż. arch. Monika Korzeniewicz (opracowanie graficzne), mgr inż. arch. Maciej Płotkowiak (modelowanie 3D), zaś badania archeologiczne dr Marcin Peterlajtner oraz mgr Radosław Tomaszewski.

Ryc. 4. Widok kościoła św. Mikołaja od strony południowej; za: *Pożar kościoła św. Mikołaja w Szczecinie 10 grudnia 1811 r. nocą około pół do drugiej*, akwaforta według rysunku P.H.E. Germanna, 1811, Muzeum Narodowe w Szczecinie, sygn. MNS/A.Foto/5142

Fig. 4. View of St. Nicholas' Church from the south; source: *Fire at St. Nicholas' Church in Szczecin on December 10, 1811, at around half past one in the morning*, etching based on a drawing by P.H.E. Germann, 1811, National Museum in Szczecin, ref. no. MNS/A.Photo/5142

three sections necessary for the roofing of a three-sided chancel adjacent to the gable wall of the nave.

The last known image of St. Nicholas' Church is a drawing depicting its fire on the night of 10 December 1811. The church is shown at the end of Panieńska Street, looking north (Fig. 4). The perimeter walls of the nave are not visible, except for the western gable wall with the integrated tower. This drawing can be considered a reliable representation only in relation to the visible elements.

Plan, methodology and research process

The research was carried out on the initiative of the Municipal Conservator of Monuments in Szczecin, Michał Dębowski, M.A., on behalf of the municipality of Szczecin. The architectural research was conducted by Doctor Maciej Płotkowiak (substantive research), Monika Korzeniewicz, M.Sc. Eng. Arch. (graphic design), Maciej Płotkowiak, M.Sc. Eng. Arch. (3D modelling), while the archaeological research was conducted by Doctor Marcin Peterlajtner and Radosław Tomaszewski, M.Sc.

The research plan was based on the prevailing view of the form of the church known from Friedrich's text and on the available information about the relics of the presbytery apse uncovered in 1999. First of all, it was

Plan badań oparto na panującym poglądzie o formie kościoła znanej z tekstu Friedricha oraz na dostępnym przekazie o relikwach apsydy prezbiterialnej odsłoniętych w 1999 r. Przede wszystkim planowano odsłonić mury apsydy jako układu odniesienia dla planu obiektu. Następnie na podstawie wymiarów budynku podanych przez Friedricha przewidywano ustalenie lokalizacji wschodniej ściany szczytowej, filarów między nawowych, ścian zewnętrznych oraz zachodniej ściany szczytowej i wieży.

Metodologia badań obejmowała: uchwycenie relikwów konstrukcji murowych kościoła, ich gabarytów i przebiegu oraz cech technologicznych. Mimo odkrycia w 1999 r. relikwów apsydy zachodziła obawa, że mury położone na stoku Rynku Nowego powyżej apsydy mogły być rozebrane w całości. W obrębie odsłoniętych relikwów przebadano wiązanie muru, cechy makroskopowe materiału budowlanego i zaprawy oraz kształt spoin. Uchwyciono również powiązania między odsłoniętymi relikwami. Wyniki badań terenowych skonfrontowano z dostępnym przekazem archiwalnym oraz wynikami dotychczasowych badań, co pozwoliło na sformułowanie wniosków, w tym stratygrafii obiektu.

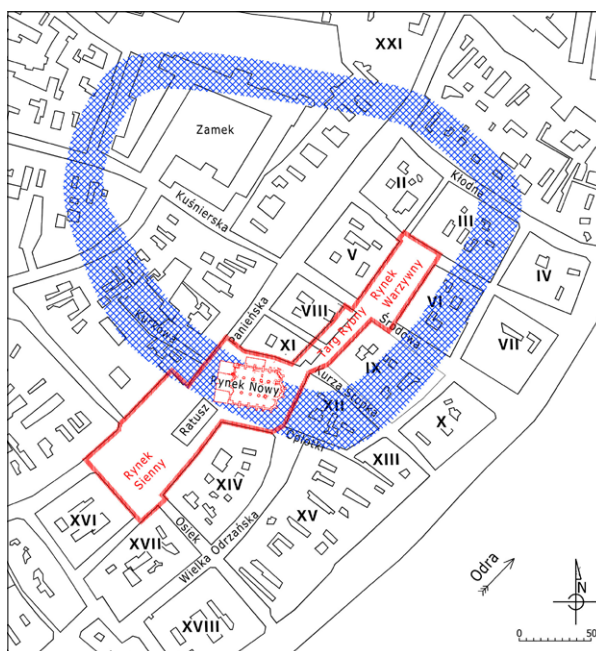
Badania terenowe rozpoczęto ze znacznym opóźnieniem wynikłym z opieszałego udostępniania części terenu niestanowiącej własności gminy Miasto Szczecin – na początku sierpnia 2022 i zakończono w grudniu tego roku. Planowana powierzchnia badań obejmowała 11 sondażu o wymiarach $1,5 \times 3,0 \text{ m} = 49,5 \text{ m}^2$ oraz 1 sondaż o wymiarach $1,5 \times 6,0 = 9,0 \text{ m}^2$, o łącznej powierzchni $58,5 \text{ m}^2$. W trakcie badań zakres prac poszerzono, wykonując sondáže o łącznej powierzchni ok. $150,86 \text{ m}^2$ (ryc. 5, 6).

Wyniki badań

Sondaż nr 1 (powstały poprzez połączenie planowanych sondażu nr 1 i 2): położony wzdłuż ul. Targ Rybny, na styku dz.t. nr 139/33 oraz naroża południowego dz.t. nr 42.3. Lokalizacja sondażu miała prowadzić do odsłonięcia relikwów apsydy prezbiterialnej, znanych z 1999 r.

W sondażu odsłonięto konstrukcję murową wzniesioną z surowego kamienia polnego spojonego za pomocą zaprawy wapiennej z użyciem cegieł oraz ich ułomków jako materiału uzupełniającego. W części południowo-wschodniej sondażu odsłonięto koronę muru przebiegającego w przybliżeniu na kierunku północ-południe, powiązanego od strony północnej z murem przebiegającym doń ukośnie, które zinterpretowano jako tożsame z relikwami apsydy prezbiterialnej odsłoniętymi w 1999 r. Relikwy te uznano za układ odniesienia pozwalający na prawidłową z punktu widzenia celu badań lokalizację kolejnych sondażu.

Sondaż nr 3: położony na dz.t. nr 139/33, na południe od sondażu nr 1. Lokalizacja sondażu miała prowadzić do odsłonięcia relikwów wschodniej ściany szczytowej korpusu nawowego, po stronie południowej apsydy.

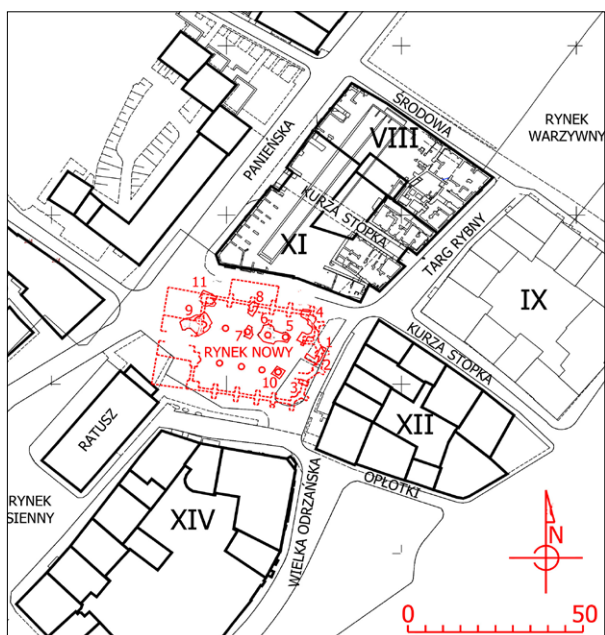

Ryc. 5. Szczecin przed 1945 r.: kolor niebieski – przebieg wału obronnego grodu, obwiednia czerwona – zespół sprzężonych placów targowych, kolor czerwony – lokalizacja sondażu na Rynku Nowym oraz próba rekonstrukcji rzutu kościoła; oprac. dr inż. arch. M. Płotkowiak na podst.: W. Kalinowski, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971, rys. 68; A. Uciechowska-Gawron, *Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne*, [w:] *Civitas et urbs. Szczecin od średniowiecza do współczesności. Kwartal I*, t. 1, red. A.B. Kowalska, Szczecin 2019, ryc. 298

Fig. 5. Szczecin before 1945: blue – the course of the gord's defensive rampart, red outline – a complex of interconnected market squares, red – the location of excavations in the New Market and an attempt to reconstruct the plan of the church; by Ph.D. Eng. Arch. M. Płotkowiak based on: W. Kalinowski, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971, Fig. 68; A. Uciechowska-Gawron, *Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne*, [in:] *Civitas et urbs. Szczecin od średniowiecza do współczesności*, vol. 1, ed. A.B. Kowalska, Szczecin 2019, fig. 298

planned to uncover the walls of the apse as a reference point for the plan of the building. Then, based on the dimensions of the building provided by Friedrich, it was planned to determine the location of the eastern gable wall, the inter-nave columns, the external walls, the western gable wall and the tower.

The research methodology included: recording the relics of the church's masonry structures, their dimensions and course, as well as their technological features. Despite the discovery of the apse relics in 1999, there was concern that the walls located on the slope of Rynek Nowy above the apse might have been completely demolished. Within the exposed remains, the wall bonding, macroscopic features of the building material and mortar, and the shape of the joints were examined. The connections between the exposed relics were also recorded. The results of the field research were compared with the available archival records and the results of previous research, which allowed conclusions to be drawn, including the stratigraphy of the structure.

Ryc. 6. Szczecin 2025 r., na współczesnej mapie w skali 1:500: obwiednia czerwona – zespół sprzężonych placów targowych, kolor czerwony – lokalizacja sondażu na Rynek Nowym oraz próba rekonstrukcji rzutu kościoła; oprac. dr inż. arch. M. Plotkowiak

Fig. 6. Szczecin in 2025, on a contemporary map on a scale of 1:500: red outline – complex of interconnected market squares, red – location of surveys on Rynek Nowy and an attempt to reconstruct the church's floor plan; compiled by Ph.D. Eng. Arch. M. Plotkowiak

W sondażu odsłonięto mur o grubości ok. 152,0 cm wzniesiony z cegły o wymiarach ponadnormatywnych⁵, przebiegający na kierunku zbliżonym do linii północ-południe, z licem zachodnim odkrytym na długości ok. 80,0 cm i licem wschodnim odkrytym na długości ok. 117,0 cm.

W licu wschodnim i licu zachodnim cegły ułożono w sposób charakterystyczny dla konstrukcji filarowo-łękowej. Przedmiotowe relikty zinterpretowano początkowo jako pozostałości zabudowy przyległej do kościoła i prace nad poszerzaniem sondażu przerwano. Następnie pogląd ten zrewidowano na podstawie pozostałych wyników i relikty te zinterpretowano jako fragment apsydy zamykającej nawę południową od wschodu.

Sondaż nr 4: położony w rejonie naroża południowego dz.t. nr 42/3, na północ od sondażu nr 1 i nr 2. Lokalizacja sondażu miała prowadzić do odsłonięcia relikwów wschodniej ściany szczytowej korpusu nawowego, położonych na północ od apsydy prezbiterialnej, oraz północnej ściany międzynawowej.

Sondaż rozpoczęto na północny zachód od relikwów apsydy z sondażu nr 1 i nr 2, odsłaniając początkowo czoło dwóch równoległych ścian o przebiegu wschód-zachód, które nie mogły mieć związku z domniemaną ścianą szczytową. Ostatecznie odsłonięto cztery odcinki murów o zróżnicowanym przebiegu (ryc. 7).

Odcinek 1: złożony z dwóch równoległych murów z regularnym stykiem o długości ok. 306,0 cm. Grubość ściany po stronie północnej równa ok. 124,0 cm, po stronie południowej – ok. 90,0 cm.

The field research began with a significant delay resulting from the slow release of access to the part of the site not owned by the municipality of Szczecin—at the beginning of August 2022 and was completed in December of that year. The planned research area covered 11 test pits measuring $1.5 \times 3.0 \text{ m} = 49.5 \text{ m}^2$ and 1 test pit measuring $1.5 \times 6.0 = 9.0 \text{ m}^2$, with a total area of 58.5 m^2 . During the research, the scope of work was expanded, with surveys covering a total area of approx. 150.86 m^2 (Figs. 5, 6).

Research results

Test pit 1 (created by combining planned pits 1 and 2): located along Targ Rybny Street, at the junction of plot no. 139/33 and the southern corner of plot no. 42.3. The location of the test pit was intended to reveal the remains of the presbytery apse, known since 1999.

The test pit uncovered a masonry structure built of rough fieldstone bonded with lime mortar, using bricks and their fragments as supplementary material. In the southeastern part of the pit, the crown of a wall running approximately north-south was uncovered, connected on the north side with a wall running diagonally to it, which was interpreted as identical to the relics of the presbytery apse uncovered in 1999. These remains were considered a reference point that allowed for the correct location of subsequent pits from the point of view of the research objective.

Test pit 3: located on plot no. 139/33, south of test pit 1. The location of the test pit was intended to reveal the remains of the eastern gable wall of the nave, on the south side of the apse. The pit uncovered a wall approx. 152.0 cm thick, built of oversized bricks,⁵ running in a direction close to the north-south line, with the western face uncovered over a length of approx. 80.0 cm and the eastern face uncovered over a length of approx. 117.0 cm.

On the eastern and western sides, the bricks were laid in a manner characteristic of a column-and-arch structural system. These relics were initially interpreted as the remains of buildings adjacent to the church, and work on expanding the pit was discontinued. This view was then revised on the basis of the remaining results, and the relics were interpreted as a fragment of the apse closing the south nave from the east.

Test pit 4: located in the area of the southern corner of plot no. 42/3, north of pits 1 and 2. The location of the pit was intended to reveal the remains of the eastern gable wall of the nave, located north of the presbytery apse, and the northern inter-nave wall.

The pit began northwest of the apse relics from pits 1 and 2, initially exposing the front of two parallel east-west walls, which could not be related to the presumed gable wall. Ultimately, four sections of walls with varying courses were uncovered (Fig. 7).

Section 1: composed of two parallel walls with a regular joint, approx. 306.0 cm long. The thickness of

Odcinek 2: o grubości ok. 119,0 cm, o przebiegu prostopadłym do odcinka 1. Na styku z odcinkiem 3 ściana zaopatrzona w wydatne pogrubienie w formie czworobocznego przyściennego filara.

Odcinek 3: o grubości ok. 157,0–170,0 cm, o przebiegu ukośnym do odcinka 1. Na styku z odcinkiem 4 ściana zaopatrzona w wydatne pogrubienie w formie czworobocznego przyściennego filara.

Odcinek 4: o grubości ok. 106,0 cm, o przebiegu równoległym do odcinka 1.

Odcinek 1 interpretowano początkowo jako ścianę boczną przęsła chórowego, poprzedzającego apsydę prezbiterialną, co podważało wiarygodność panującego poglądu o apsydzie przyległej bezpośrednio do korpusu nawowego. Jednak w związku z brakiem relikwów ściany szczytowej po poszerzeniu sondażu w kierunku północnym i odsłonięciu odcinka 3 o przebiegu ukośnym oraz odcinka 4 przebiegającego na kierunku wschód–zachód, a także w związku z wynikami badań z sondażu nr 3, pogląd ten zrewidowano na rzecz interpretacji przedmiotowych relikwów jako pozostałości części północnej chóru trójapsydowego.

Sondaż nr 5: położony na południowo-wschodnim skraju dz.t. nr 42/3, na północny zachód od odcinka nr 1 z sondażu nr 4, w odległości podanej przez Friedricha jako osiowa odległość między filarami międzynawowymi⁶. Lokalizacja sondażu miała na celu odsłonięcie relikwów pierwszego od wschodu filara międzynawowego po północnej stronie nawy głównej.

W sondażu odsłonięto ustrój na planie zbliżonym do koła o średnicy ok. 183,0 cm, murowany z cegły o wymiarach ponadnormatywnych⁷, z ubytkiem po stronie zachodniej, powstałym w trakcie budowy ciepłociągu w obudowie z prefabrykowanych łupin⁸. Z powodu podanej przez Friedricha informacji o ortogonalnej formie trzonów filarów międzynawowych wątpliwości budziła kolistą formą obiektu, jednak jego położenie ściśle na przedłużeniu odcinka 1 ścian z sondażu nr 4 oraz w znanej odległości sprawiło, że obiekt zinterpretowano jako relikw podstawy lub cokołu filara międzynawowego.

Sondaż nr 6: położony na styku dz.t. nr 42/3 oraz dz.t. nr 139/33, na zachód od sondażu nr 5, w odległości podanej przez Friedricha jako osiowa odległość między filarami międzynawowymi⁹. Lokalizacja sondażu miała na celu odsłonięcie kolejnego filara międzynawowego po stronie północnej nawy głównej, potwierdzenie ortogonalnego kształtu jego trzonu oraz ustalenie rozpiętości arkady międzynawowej.

Lokalizacja sondażu miała na celu odsłonięcie kolejnego filara międzynawowego po stronie północnej nawy głównej, potwierdzenie ortogonalnego kształtu jego trzonu oraz ustalenie rozpiętości arkady międzynawowej.

W sondażu odsłonięto mury na planie litery T, murowane z co najmniej dwóch odmian cegły o wymiarach ponadnormatywnych¹⁰ (ryc. 8). Główną część ustroju tworzy mur o grubości ok. 136,0 cm, przebiegający na kierunku zbliżonym do linii wschód–zachód na długości ok. 240,0 cm.

the wall on the north side is approx. 124.0 cm, and on the south side—approx. 90.0 cm.

Section 2: approx. 119.0 cm thick, running perpendicular to section 1. At the junction with section 3, the wall is reinforced with a prominent thickening in the form of a four-sided wall pillar.

Section 3: approx. 157.0–170.0 cm thick, running diagonally to section 1. At the junction with section 4, the wall has a prominent thickening in the form of a four-sided wall pillar.

Section 4: approx. 106.0 cm thick, running parallel to section 1.

Section 1 was initially interpreted as the side wall of the choir bay preceding the presbytery apse, which undermined the credibility of the prevailing view of the apse directly adjacent to the nave. However, due to the lack of relics of the gable wall after the pit was extended northwards and section 3, running diagonally, and section 4, running east–west, as well as in connection with the results of pit 3, this view was revised in favor of interpreting the relics in question as the remains of the northern part of a three-apse choir.

Test pit 5: located on the southeastern edge of plot no. 42/3, north-west of section 1 from pit 4, at a distance given by Friedrich as the axial distance between the inter-nave pillars.⁶ The location of the pit was chosen in order to uncover the remains of the first inter-nave pillar from the east on the north side of the nave.

The pit revealed a structure on a plan similar to a circle with a diameter of approx. 183.0 cm, built of bricks with oversized dimensions,⁷ with a defect on the western side, created during the construction of a heating pipeline in a prefabricated shell casing.⁸ Due to the information provided by Friedrich about the orthogonal form of the inter-nave pillars, the circular form of the object raised doubts, but its location strictly on the extension of section 1 of the walls from pit 4 and at a known distance meant that the object was interpreted as a relic of the base or plinth of an inter-nave pillar.

Test pit 6: located at the junction of plot no. 42/3 and plot no. 139/33, west of pit 5, at a distance given by Friedrich as the axial distance between the inter-nave pillars.⁹ The location of the pit was intended to reveal another inter-nave column on the north side of the nave, confirm the orthogonal shape of its shaft and determine the span of the inter-nave arcade.

The pit revealed T-shaped walls, built of at least two types of oversized bricks¹⁰ (Fig. 8). The main part of the structure is formed by a wall approx. 136.0 cm thick, running in a direction similar to the east–west line for a length of approx. 240.0 cm.

On the south side, it is adjoined by a shallow pilaster with a clustered pillar located in the concave corner on the east side. The pillar consists of two cylindrical columns with a shaft diameter of approx. 110.0 mm, separated by a square cross-section post. The pillar and pilaster are set on a common plinth profile carved around each element, consisting of a quarter-round

Ryc. 7. Widok reliktów odsłoniętych w sondażu nr 4 – model 3D; oprac. mgr inż. arch. M. Plotkowiak

Fig. 7. View of the relics uncovered in pit 4 – 3D model; prepared by M.Sc. Eng. Arch. M. Plotkowiak

Ryc. 8. Widok reliktów odsłoniętych w sondażu nr 6 – model 3D; oprac. mgr inż. arch. M. Plotkowiak

Fig. 8. View of the relics uncovered in pit 6 – 3D model; prepared by M. Plotkowiak, MSc Eng. Arch.

Od strony południowej przylega doń płytki pilaster z filarem wiązkowym zlokalizowanym w narożu wklęsłym po stronie wschodniej. Filar składa się z dwóch cylindrycznych słuzek z trzonem o średnicy ok. 110,0 mm, przedzielonych słupkiem o przekroju kwadratowym. Filar oraz pilaster posadowiono na wspólnym profilu cokołowym zagierowanym wokół każdego z elementów, złożonym z ćwierćwałka nakrytego wklęsłą o przekroju ćwierćkolistym. Słuzki u podstawy zaopatrzone w bazy złożone z torusa na plincie, przykrytego trochillusem odciętym od góry za pomocą delikatnego pierścienia. Naroża obydwu plint wypełniono szponami o motywach fitomorficznych. Bazy słuzek wraz z plintami wykonano jako osobne kształtki ceramiczne pokryte glazurą w kolorze dwóch tonacji brązu. W czasie odsłonięcia trzony słuzek były pokryte pobiałą.

Ze względu na formę diametralnie odmienną od formy reliktów z sondażu nr 5 – to jest styk trzech murów na planie litery T oraz obecność detalu plastycznego o stylistyce późnoromańskiej – przedmiotowy ustrój zinterpretowano jako relikw starzej budowli, wykorzystany w trakcie budowy kościoła gotyckiego do posadowienia drugiego od wschodu filara międzynawowego.

Sondaż nr 7: położony w obrębie dz.t. nr 138/33, na zachód od sondażu nr 6, w odległości podanej przez Friedricha jako osiowa odległość między filarami międzynawowymi. Lokalizacja sondażu nr 7 miała na celu odsłonięcie kolejnego filara międzynawowego po stronie północnej nawy głównej oraz ustalenie rozpiętości arkady międzynawowej.

W sondażu odsłonięto murowany ustrój na planie prostokąta 158,0 × 160,0 cm z posadowionymi na nim reliktami filara o obrysie ośmiobocznym. Dolną, prostopadłościenną część ustroju wzniesiono z pojedynczej sztuki kamienia niepoddanego obróbce – w formie płyty o grubości ok. 49,0 cm – oraz z cegły o wymiarach ponadnormatywnych¹¹. Relikty wolnostojącego filara były zachowane po stronie zachodniej na wysokości dwóch warstw cegły i kształtki o formie prostopadłościennej ze ściętym narożem.

Przedmiotowy ustrój zinterpretowano jako stopę fundamentową oraz pozostałości trzeciego od wschodu filara międzynawowego na planie oktagonalnym.

covered with a concave quarter-circle cross-section. The columns at the base are equipped with bases consisting of a torus on a plinth, covered with a trochilus cut off at the top with a delicate ring. The corners of both plinths are filled with claws with phytomorphic motifs. The bases of the pilasters and plinths are made as separate ceramic moldings covered with glaze in two shades of brown. At the time they were found, the shafts of the pilasters were covered with whitewash.

Due to its form, which is diametrically different from that of the relics from pit 5—i.e., the junction of three walls in a T-shape and the presence of a late Romanesque artistic detail—the structure in question was interpreted as a relic of an older building, used during the construction of the Gothic church to foundation the second inter-nave pillar from the east.

Test pit 7: located within plot no. 138/33, west of test pit 6, at a distance given by Friedrich as the axial distance between the inter-nave pillars. The location of pit 7 was chosen in order to uncover another inter-nave pillar on the north side of the nave and to determine the span of the inter-nave arcade.

The pit revealed a brick structure on a rectangular plan measuring 158.0 × 160.0 cm with the remains of an octagonal pillar resting on it. The lower, cuboid part of the structure was built of a single piece of untreated stone—in the form of a slab approx. 49.0 cm thick—and bricks of oversized dimensions.¹¹ The remains of the free-standing pillar were preserved on the western side to a height of two layers of bricks and a rectangular block with a cut corner.

The structure in question was interpreted as a foundation footing and the remains of the third inter-nave pillar from the east on an octagonal plan.

Test pit 8: located within plot no. 42/3, north of test pit 7, at a distance given by Friedrich as the width of the side aisle.¹² The location of the test pit was intended to expose the outer wall of the nave and determine the width of the north aisle.

The pit revealed a wall approximately 85.0 cm thick, running in a direction similar to the east–west line, built of oversized bricks.¹³ The wall in question is connected to two sections of wall running perpendicular to it.

Ryc. 9. Widok relikwów odsłoniętych w sondżu nr 9 – model 3D; oprac. mgr inż. arch. M. Plotkowiak

Fig. 9. View of the relics uncovered in test pit 9 – 3D model; prepared by M. Plotkowiak, MSc Eng. Arch.

Sondaż nr 8: położony w obrębie dz.t. nr 42/3, na północ od sondażu nr 7, w odległości podanej przez Friedricha jako szerokość nawy bocznej¹². Lokalizacja sondażu miała na celu odsłonięcie ściany zewnętrznej korpusu nawowego i ustalenie szerokości nawy północnej.

W sondażu odsłonięto mur o grubości ok. 85,0 cm, przebiegający na kierunku zbliżonym do linii wschód–zachód, wzniesiony z cegły o wymiarach ponadnormatywnych¹³. Przedmiotowy mur powiązany jest z dwoma odcinkami muru o przebiegu prostopadłym.

Całość uznano za relikw ściany zewnętrznej nawy północnej ze szkarpą zewnętrzną oraz szkarpą wciągniętą do wnętrza.

Sondaż nr 9: położony na dz.t. nr 42/3, od strony ul. Panieńskiej, na zachód od sondażu nr 7, w odległości równej rozstawowi dwóch filarów międzynawowych. Lokalizacja sondażu miała na celu uchwycenie zachodniej ściany szczytowej korpusu nawowego oraz elementów północnej ściany międzynawowej.

W sondażu odsłonięto ustrój murowy złożony z:

- od strony zachodniej – murowanego masywu na planie prostokąta ok. 450,0 × 260,0 cm, murowanego z cegły o wymiarach ponadnormatywnych¹⁴;
- od strony wschodniej – przylegającego do masywu ciągu murowanych stopni obudowanych odcinkiem muru o długości ok. 292 cm, z przyległym półfiltrem na planie ½ oktagonu o boku o długości ok. 68,0 cm;
- od strony północnej – przylegającego do masywu ryzalitu na planie prostokąta ze ściętym narożem, posadowionego na cokole z kwadry granitowej, zwieńczonego dwoma warstwami glazurowanej kształtki ceramicznej (ryc. 9).

Przedmiotowe relikw uznano za pozostałość zachodniej ściany szczytowej korpusu nawowego, ze schodami w grubości muru, oraz przyległej do niej wieży. Relikt w formie trójbocznego ryzalitu zlokalizowany na styku ściany szczytowej kościoła i północnej ściany wieży uznano za pozostałość cylindrycznej klatki schodowej stanowiącej przedłużenie schodów w grubości muru ściany szczytowej. Obecność profilowanego cokołu u podstawy ścian cylindrycznej klatki schodowej oraz na fragmencie ściany północnej wieży wskazuje, że niegdyś była ona nieobudowana z trzech stron. Z kolei brak dekoracyjnego cokołu na pozostałej

The whole structure was considered to be a relic of the outer wall of the north aisle with an outer scarp and a scarp drawn into the interior.

Test pit 9: located on plot no. 42/3, on the side of Panieńska Street, west of test pit 7, at a distance equal to the spacing between two inter-nave pillars. The location of the pit was chosen in order to capture the western gable wall of the nave and elements of the northern inter-nave wall.

The pit revealed a masonry structure consisting of:

- on the western side – a brick massif on a rectangular plan, approx. 450.0 × 260.0 cm, built of oversized bricks;¹⁴
- on the eastern side – a series of masonry steps adjacent to the massif, enclosed by a section of wall approx. 292 cm long, with an adjacent half-filter on a half-octagonal plan with sides approx. 68.0 cm long;
- on the north side – adjacent to the massif, a rectangular avant-corps with a cut corner, set on a granite block plinth, topped with two layers of glazed ceramic tiles (Fig. 9).

These relics were identified as the remains of the western gable wall of the nave, with stairs in the thickness of the wall, and the adjacent tower. The relic in the form of a three-sided avant-corps located at the junction of the gable wall of the church and the northern wall of the tower was considered to be the remains of a cylindrical staircase extending the stairs in the thickness of the gable wall. The presence of a profiled plinth at the base of the walls of the cylindrical staircase and on a fragment of the northern wall of the tower indicates that it was once open on three sides. On the other hand, the lack of a decorative plinth on the remaining length of the northern wall of the tower indicates that at some point it was incorporated into the body of the church.

The preserved relics of the wall-mounted inter-nave half-filter allowed for the final confirmation of archival information about the octagonal shape of the inter-nave supports. However, since Friedrich states that the length of the sides was 50.5 cm, and the length of the sides within the relic was 68.0 cm, the preserved fragment was considered to be the remains of a semi-pillar plinth.

Test pit 10: located on plot no. 139/33, south of test pit 5, at a distance given by Friedrich as the width of the nave.¹⁵ The location of the test pit was chosen in order to capture the remains of the inter-nave pillar in the southern inter-nave wall.

The pit revealed a structure on a plan similar to a circle with a diameter of approx. 221.0 cm, built fieldstone in the form of pebbles and oversized bricks. The object was interpreted as a relic of the inter-nave pillar plinth.

Test pit 11: located at the junction of plot no. 138/33 and plot no. 42/3, on the side of Panieńska Street, north of test pit 9 and west of test pit 8. The location of the pit was chosen in order to capture the outer wall of the nave or tower and to confirm the width of the north aisle.

długości ściany północnej wieży wskazuje, że w jakimś momencie uległa ona wtopieniu w bryłę kościoła.

Zachowane relikty przyściennego półfilara między-nawowego pozwoliły na ostateczne potwierdzenie informacji archiwalnej o oktagonalnym kształcie podpór między-nawowych. Ponieważ jednak Friedrich podaje, że długość boków wynosiła 50,5 cm, a długość boków w obrębie reliktu była równa 68,0 cm, zachowany fragment uznano za pozostałość cokołu półfilara.

Sondaż nr 10: położony na dz.t. nr 139/33, na południe od sondażu nr 5, w odległości podanej przez Friedricha jako szerokość nawy głównej¹⁵. Lokalizacja sondażu miała na celu uchwycenie reliktyw filara między-nawowego w południowej ścianie między-nawowej.

W sondażu odsłonięto ustrój na planie zbliżonym do koła o średnicy ok. 221,0 cm, murowany z kamienia polnego w formie otoczków oraz cegły o wymiarach ponadnormatywnych.

Obiekt zinterpretowano jako relikty cokołu filara między-nawowego.

Sondaż nr 11: położony na styku dz.t. nr 138/33 oraz dz.t. nr 42/3, od strony ul. Panieńskiej, na północ od sondażu nr 9 i na zachód od sondażu nr 8. Lokalizacja sondażu miała na celu uchwycenie ściany zewnętrznej korpusu nawowego lub wieży oraz potwierdzenie szerokości nawy północnej.

W sondażu odsłonięto masyw na planie prostokąta o wymiarach ok. 248,0 × 301,0 cm, z dwoma przyległymi doń murami o przebiegu zbliżonym do linii wschód–zachód oraz północ–południe. Całość murowana z cegły ceramicznej o wymiarach ponadnormatywnych¹⁶.

Ustrój zinterpretowano jako pozostałość wtórnej przypory dodanej do północnej ściany zewnętrznej korpusu nawowego w celu jej wzmocnienia lub jeden z filarów flankujących wieżę po jej wtopieniu w bryłę kościoła.

Powyższe ustalenia pozwalają na przedstawienie następujących wniosków:

1. Relikty odsłonięte w sondażach nr 1 i nr 2 pozwoliły potwierdzić zastosowanie trójbocznej apsydy prezbiterialnej na wschodnim skraju nawy głównej, znanej z rozpoznania w 1999 r.
2. Przebieg reliktyw konstrukcji murowych towarzyszących apsydzie, odsłoniętych w sondażu nr 3 i nr 4, oraz sondaż nr 3 wskazują, że część wschodnia kościoła św. Mikołaja w Szczecinie została wzniesiona w formie chóru trójapsydowego o kształcie zbliżonym do zachowanego do dziś w kościele św. Piotra w Lubece¹⁷, kościele Najświętszej Marii Panny w Pasewalk¹⁸ oraz kościele Najświętszej Marii Panny w Prenzlau¹⁹. Można więc przyjąć, że traci aktualność inspirowana przez plan kościoła z mapy z 1721 r. rekonstrukcja zaprezentowana w 1922 przez Friedricha, w której część wschodnią kościoła przedstawiono z trójboczną apsydą przyległą bezpośrednio do korpusu nawowego. Zastosowanie chóru trójapsydowego znajduje potwierdzenie również w formie dachu kościoła z panoramy Szczecina z końca XVI w., przed-

The survey revealed a rectangular structure measuring approx. 248.0 × 301.0 cm, with two adjacent walls running approximately east–west and north–south. The entire structure was built of ceramic bricks of oversized dimensions.¹⁶

The structure has been interpreted as the remains of a secondary buttress added to the northern external wall of the nave to reinforce it, or one of the pillars flanking the tower after it was incorporated into the body of the church.

The above findings allow us to draw the following conclusions:

1. The relics uncovered in test pits 1 and 2 confirmed the use of a three-sided presbytery apse on the eastern edge of the nave, known from the 1999 research.
2. The course of the relics of the masonry structures accompanying the apse, uncovered in test pits 3 and 4, and the test pit 3 indicate that the eastern part of St. Nicholas' Church in Szczecin was built in the form of a three-apse choir, similar in shape to that preserved to this day in St. Peter's Church in Lübeck,¹⁷ the Church of St. Mary in Pasewalk¹⁸ and the Church of St. Mary in Prenzlau.¹⁹ It can therefore be assumed that the reconstruction presented in 1922 by Friedrich, inspired by the church plan from the 1721 map, in which the eastern part of the church was depicted with a three-sided apse directly adjacent to the nave, is no longer relevant. The use of a three-apse choir is also confirmed by the shape of the church roof in a panorama of Szczecin from the end of the sixteenth century, showing a view from the stock exchange building. The tented roof, devoid of a gable on the eastern side and finished with numerous sloping sections with slender triangular outlines, is consistent with the roof of a three-apse choir and does not correspond to the roof form resulting from Friedrich's concept.
3. The course of the masonry relics uncovered in test pit 4 on section 1 may indicate that the apse at the end of the northern nave of the church was created by adding it to the existing presbytery with a three-sided apse preceded by a choir bay.
4. The end of the nave on the western side, and at the same time its length, is marked by the remains of a semi-octagonal wall, uncovered in test pit 9. The length of the nave from the wall of the presbytery apse to the western gable wall with inter-nave half-filters is approx. 35.41 m, namely approx. 121 feet with a length of 0.292 m ($121 \times 0.292 \text{ m} = 35.33 \text{ m}$).
5. The basis for determining the width of the nave is provided by the remains of the northern external wall uncovered in test pits 4, 8 and 11. Due to the inability to conduct research on the southern side of the New Market, the remains of the southern external wall were not uncovered and thus the exact width of the church could not be determined. However, if we assume that the longitudinal axis

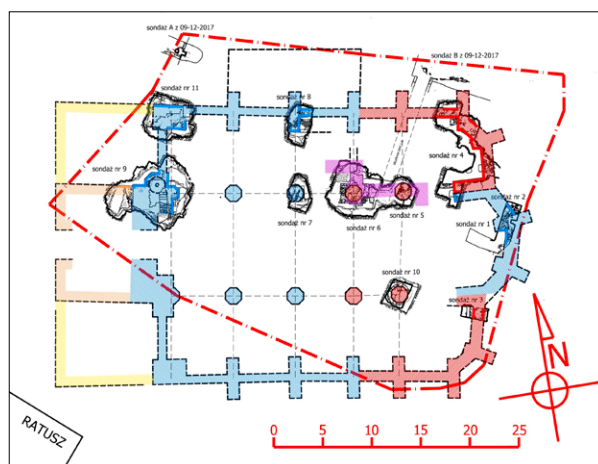
stawiającej widok z gmachu giełdy. Pozbawiony szczytu od strony wschodniej dach namiotowy, zakończony licznymi połaciami o obrysie smukłych trójkątów, ma formę przystającą do dachu chóru trójbosydowego i nie przystaje do formy dachu wynikającej z koncepcji Friedricha.

3. Przebieg reliktów konstrukcji murowych odsłoniętych w sondażu nr 4 na odcinku 1 może wskazywać, że apsyda na zakończeniu nawy północnej kościoła powstała poprzez jej dodanie do istniejącego prezbiterium z trójboczną apsydą poprzedzoną przez przeszło chórowe.
4. Zakończenie korpusu nawowego po stronie zachodniej, a jednocześnie jego długość wyznacza relikty ściany półfiltra na planie $\frac{1}{2}$ ośmioboku, odsłonięty w sondażu nr 9.
Długość nawy głównej od ściany apsydy prezbiterialnej do zachodniej ściany szczytowej z półfiltrami między nawowymi wynosi ok. 35,41 m, to jest ok. 121 stóp o długości 0,292 m ($121 \cdot 0,292 \text{ m} = 35,33 \text{ m}$).
5. Przesłankę do określenia szerokości korpusu nawowego stanowią relikty północnej ściany zewnętrznej odsłonięte w sondażach nr 4, nr 8 i nr 11. Ze względu na brak możliwości prowadzenia badań po południowej stronie Rynku Nowego nie odsłonięto pozostałości południowej ściany zewnętrznej i tym samym nie ustalono dokładnej szerokości kościoła. Jeśli jednak przyjąć, że podłużna oś symetrii korpusu nawowego jest zlokalizowana pośrodku apsydy, na wschodnim skraju nawy głównej, to szerokość kościoła w świetle ścian wynosić może od ok. 26,09 m po stronie zachodniej do 25,71 m po stronie wschodniej korpusu – to jest od 89 ($89 \cdot 0,292 \text{ m} = 25,98 \text{ m}$) do 88 stóp ($88 \cdot 0,292 \text{ m} = 25,69 \text{ m}$).
6. Relikty półfiltra odsłonięte w sondażu nr 9 oraz relikty stóp filarów z sondażu nr 5, nr 6 i nr 7 stanowią pozostałości północnej ściany międzynawowej.
7. Relikty konstrukcji murowych odsłonięte w sondażu nr 10 stanowią pozostałość pierwszego od strony wschodniej filara międzynawowego w południowej ścianie międzynawowej. Osiową odległość między ścianami międzynawowymi można określić w przybliżeniu na ok. 10,47 m – to jest ok. 36 stóp ($36 \cdot 0,292 \text{ m} = 10,51 \text{ m}$), a szerokość nawy głównej w świetle między filarami na ok. 8,85 m – to jest 30 stóp ($30 \cdot 0,292 \text{ m} = 8,76 \text{ m}$).
8. Jedyne przesłanki do ustalenia poziomu użytkowego stanowią: profil wieńczący cokół ścian wieży z fazy II oraz położony najniżej i nieodsłonięty stopień schodów w grubości muru ściany zachodniej korpusu nawowego.
9. Z pięciu faz rozwojowych wieży, ustalonych na podstawie przekazu archiwalnego²⁰, relikty odsłonięte w sondażu nr 9 pozwalają zidentyfikować dwie fazy:
 - fazę starszą, z przyziemiem na planie prostokąta przyległym od strony zewnętrznej do korpusu nawowego, z dodaną na styku ściany północnej i zachodniej korpusu nawowego zewnętrzną, trójboczną wieżyczką mieszczącą cylindryczną klatkę schodową prowadzącą

of symmetry of the nave is located in the center of the apse, on the eastern edge of the nave, then the width of the church between the walls may range from approx. 26.09 m on the western side to 25.71 m on the eastern side of the nave—that is, from 89 ($89 \times 0.292 \text{ m} = 25.98 \text{ m}$) to 88 feet ($88 \times 0.292 \text{ m} = 25.69 \text{ m}$).

6. The remains of the half-filter uncovered in test pit 9 and the remains of the pillar bases from test pits 5, 6 and 7 are the remains of the northern inter-nave wall.
7. The remains of masonry structures uncovered in test pit 10 are the remains of the first inter-nave pillar on the eastern side of the southern inter-nave wall. The axial distance between the inter-nave walls can be estimated at approximately 10.47 m, i.e., approximately 36 feet ($36 \times 0.292 \text{ m} = 10.51 \text{ m}$), and the width of the nave between the pillars at approximately 8.85 m—that is approximately 30 feet ($30 \times 0.292 \text{ m} = 8.76 \text{ m}$).
8. The only clues for determining the functional level are: the profile crowning the plinth of the tower walls from phase II and the lowest and uncovered step of the stairs in the thickness of the western wall of the nave.
9. Of the five development phases of the tower, determined on the basis of archival records,²⁰ the relics uncovered in test pit 9 allow us to identify two phases:
 - the older phase, with a rectangular ground floor adjacent to the nave on the outside, with an external, three-sided turret added at the junction of the north and west walls of the nave, housing a cylindrical staircase leading to the upper floors—this tower can be identified with the oldest brick tower (phase II);
 - the younger phase, with a ground floor of similar form, but with a tower integrated into the nave, as in St. Peter's Church in Lübeck (phase III or IV).
10. The remains of a beam pillar uncovered in test pit 6 indicate that during the construction of the Gothic church, the remains of an older building with late Romanesque features were used. It should be noted that the pillar relics come from a fully completed building, as evidenced by the layer of whitewash that covered the relics at the time of their discovery. It is difficult to assume that an element of an unfinished building would have been whitewashed, let alone a building that was, for example, in the process of demolition. Perhaps this older building is referred to in a mention from 1243 confirming the existence of the church.
11. The construction of St. Nicholas' Church in Szczecin must have involved the demolition of part of the southern section of the defensive rampart of the stronghold with the settlement of Kessin. Perhaps the demolition of the rampart was preceded by the construction of new fortifications to the south of it, which served their purpose until the defensive walls of the town were built. One may also consider the possibility of erecting the church in a gap in the rampart, as an encastellated brick building,

- na kondygnacje nadziemne – wieżę tę można utożsamiać z najstarszą wieżą murowaną (faza II);
- fazę młodszą, z przyziemiem o analogicznej formie, lecz z wieżą wtopioną w bryłę korpusu nawowego, tak jak w kościele św. Piotra w Lubecie (faza III lub IV).
10. Relikty filara wiązkowego odsłonięte w sondażu nr 6 wskazują, że w trakcie budowy kościoła gotyckiego wykorzystano relikty starszej budowli o cechach późnoromańskich. Należy zwrócić uwagę, że relikw filara pochodzi raczej z budowli w pełni ukończonej, o czym świadczyć może warstwa pobiału, którą były pokryte relikty w chwili ich odsłonięcia. Trudno bowiem przyjąć założenie o pobiałkowaniu elementu budowli nieukończony, a tym bardziej budowli na przykład w trakcie rozbiórki. Być może do tej starszej budowli odnosi się wzmianka z 1243 r. potwierdzająca istnienie kościoła.
 11. Budowa kościoła św. Mikołaja w Szczecinie musiała się wiązać z likwidacją części południowego odcinka wału obronnego grodu z osadą Kessin. Być może likwidację fragmentu wału poprzedziła budowa – na południe od niego – nowych fortyfikacji, które swoją funkcję pełniły do czasu budowy murów obronnych miasta lokacyjnego. Można też wziąć pod uwagę możliwość wzniesienia kościoła w przerwie w wale, jako murowanej budowli inkastelowanej, służącej do wzmocnienia obrony w rejonie południowej bramy wjazdowej do grodu. Koncepcję tę zdaje się potwierdzać obecność niezabudowanego terenu położonego w obrębie grodu, na północ od kościoła [Słowiński, Płotkowiak 2022], który to teren, wobec brak możliwości pochówku w bezpośrednim sąsiedztwie inkastelowanej świątyni, mógł być przeznaczony na cmentarz.
 12. Na podstawie powyższych ustaleń można przyjąć następującą stratygrafię kościoła (ryc. 10):
 - faza I – kaplica lub kościół późnoromański wzniesiony z cegły w 1. połowie XIII w. w przebiegu wału grodowego, należący do grupy najstarszych przykładów architektury na Pomorzu Zachodnim; do niego może się odnosić wzmianka z 1243 r.;
 - faza II – kościół gotycki z wydłużonym prezbiterium zamkniętym trójboczną apsydą oraz z wieżą wydzieloną z korpusu nawowego, wzniesiony z cegły na przełomie XIII i XIV w.;
 - faza III – kościół gotycki z XIV w., z chórem trójapsydowym i wieżą wydzieloną z korpusu nawowego;
 - faza IV – kościół gotycki z chórem trójapsydowym i wieżą wtopioną w korpus nawowy w XIV lub XV w.
 13. Mimo przełomowego znaczenia wyników, cel badań osiągnięto w stopniu niepełnym. Rozstrzygnięcia wymaga szereg zagadnień, takich jak: forma elewacji zachodniej z wieżą, przebieg ściany południowej korpusu nawowego itp. Badania winny być więc kontynuowane.
 14. Odsłonięte relikty konstrukcji murowych, a szczególnie relikty budowli późnoromańskiej z sondażu nr 6, winny podlegać ekspozycji *in situ* z pełnym zabezpieczeniem przed wpływami atmosferycznymi.

Ryc. 10. Próba rekonstrukcji i rozwarstwienia chronologicznego rzutu kościoła św. Mikołaja w Szczecinie: kolor fioletowy – faza I, kolor niebieski – faza II, kolor czerwony – faza III, kolor brązowy – faza IV, kolor żółty – faza V; oprac. dr inż. arch. M. Płotkowiak

Fig. 10. Attempt at reconstruction and chronological stratification of the plan of St. Nicholas' Church in Szczecin: purple – phase I, blue – phase II, red – phase III, brown – phase IV, yellow – phase V; by Ph.D. Eng. Arch. M. Płotkowiak

serving to strengthen the defenses in the area of the southern entrance gate to the stronghold. This concept seems to be confirmed by the presence of undeveloped land within the stronghold, north of the church [Słowiński, Płotkowiak 2022], which, given the impossibility of burial in the immediate vicinity of the encastellated church, could have been designated as a cemetery.

12. Based on the above findings, the following stratigraphy of the church can be assumed (Fig. 10):
 - phase I – a late Romanesque chapel or church built of brick in the first half of the thirteenth century along the course of the castle rampart, belonging to the group of the oldest examples of architecture in Western Pomerania; it may be referred to in a mention from 1243;
 - phase II – a Gothic church with an elongated chancel closed with a three-sided apse and a tower separated from the nave, built of brick at the turn of the thirteenth and fourteenth centuries;
 - phase III – a fourteenth-century Gothic church with a three-apsed choir and a tower separated from the nave;
 - phase IV – a Gothic church with a three-apsed choir and a tower integrated into the nave in the fourteenth or fifteenth century.
13. Despite the groundbreaking significance of the results, the research objective has not been fully achieved. A number of issues remain to be resolved, such as the form of the western facade with the tower, the course of the southern wall of the nave, etc. Therefore, the research should be continued.
14. The exposed relics of masonry structures, especially the relics of the late Romanesque building from test pit 6, should be displayed *in situ* with full protection against atmospheric influences.

- ¹ Przed reformą w 1816 r. 1 stopa pomorska (szczecińska) = 0,292057 m [Tymicz 1979, s. 267].
- ² Dwa teksty Brockmanna wzmiankowane w publikacji Friedricha z 1922 r. Wymiary kościoła Brockmann określił w tekście z 1802 r.: długość 105 stóp (1 stopa = 0,3139 m, 105 stóp = 32,95 m), szerokość 70 stóp (21,97 m); w tekście z 1812 r.: długość 120 stóp (37,66 m), szerokość 80 stóp (25,11 m). Autor podał ponadto liczne inne dane o formie i wymiarach kościoła, w tym informację o oktagonalnej formie filarów międzynawowych.
- ³ Po reformie w 1816 r. 1 stopa pruska = 0,3139 m [Miary pruskie i niemieckie].
- ⁴ Widoczne są cztery trójkątne połacie dachowe odpowiadające czterem bokom podstawy. Ponieważ kościół ukazano w ujęciu trzy czwarte, co najmniej jedna pałać może być niewidoczna. Bok kolejny (piąty lub odpowiednio kolejny) tworzy podstawą wschodniej ściany szczytowej.
- ⁵ Wymiary: $78 \div 100 \times 116 \div 140 \times 263 \div 280$ mm.
- ⁶ 14 stóp = 4,39 m.
- ⁷ Wymiary: $77 \div 91 \times 120 \div 137 \times 271 \div 283$ mm.
- ⁸ Zapewne podczas budowy hotelu Arkona w latach 60. XX w.
- ⁹ 14 stóp = 4,39 m.
- ¹⁰ Stanowisko 6A (relikw filara ze słupkami): $95 \div 102 \times 138 \div 141 \times 270 \div 300$ mm. Stanowisko 6B (pozostała część murowanego ustroju): $85 \div 90 \times 124 \div 132 \times 272 \div 282$ mm.
- ¹¹ Wymiary: $85 \div 88 \times 122 \div 132 \times 270 \div 281$ mm.
- ¹² 16 stóp = 5,02 m.
- ¹³ Wymiary: $82 \div 94 \times 122 \div 130 \times 264 \div 275$ mm.
- ¹⁴ Wymiary: $85 \div 100 \times 121 \div 133 \times 270 \div 284$ mm.
- ¹⁵ 30 stóp = 9,41 m.
- ¹⁶ Wymiary: $81 \div 92 \times 123 \div 129 \times 280$ mm.
- ¹⁷ Kościół późnoromański 1227–1250, po 1290 budowa nowego chóru.
- ¹⁸ Kościół gotycki 1325–1350.
- ¹⁹ Przebudowa do formy gotyckiej 1289–1340.
- ²⁰ I faza: wieża, dzwonnica w konstrukcji drewnianej, II faza: wydzielona z bryły wieża murowana z cylindryczną klatką schodową dodana od strony północnej (XIV w.), III faza: murowana wieża z trzonem wtopionym w bryłę korpusu nawowego (koniec wieku XIV lub wiek XV), IV faza: wieża odbudowana w 1656, która zawałowała się w 1677, V faza: wieża częściowo wydzielona z bryły korpusu nawowego, zniszczona w pożarze w 1811 r.

- ¹ Before the reform of 1816, 1 Pomeranian (Szczecin) foot = 0.292057 m [Tymicz 1979, p. 267].
- ² Two texts by Brockmann mentioned in Friedrich's 1922 publication. Brockmann specified the dimensions of the church in his 1802 text: length 105 feet (1 foot = 0.3139 m, 105 feet = 32.95 m), width 70 feet (21.97 m); in the text from 1812: length 120 feet (37.66 m), width 80 feet (25.11 m). The author also provided numerous other details about the shape and dimensions of the church, including information about the octagonal shape of the inter-nave pillars.
- ³ After the reform of 1816, 1 Prussian foot = 0.3139 m [Prussian and German measures].
- ⁴ Four triangular roof slopes corresponding to the four sides of the base are visible. Since the church is shown in an *en trois quarts* view, at least one slope may be invisible. The next side (the fifth or the next one, respectively) forms the base of the eastern gable wall.
- ⁵ Dimensions: $78 \div 100 \times 116 \div 140 \times 263 \div 280$ mm.
- ⁶ 14 feet = 4.39 m.
- ⁷ Dimensions: $77 \div 91 \times 120 \div 137 \times 271 \div 283$ mm.
- ⁸ Probably during the construction of the Arkona Hotel in the 1960s.
- ⁹ 14 feet = 4.39 m.
- ¹⁰ Position 6A (relic of a pillar with corbels): $95 \div 102 \times 138 \div 141 \times 270 \div 300$ mm. Position 6B (remaining part of the brick structure): $85 \div 90 \times 124 \div 132 \times 272 \div 282$ mm.
- ¹¹ Dimensions: $85 \div 88 \times 122 \div 132 \times 270 \div 281$ mm.
- ¹² 16 feet = 5.02 m.
- ¹³ Dimensions: $82 \div 94 \times 122 \div 130 \times 264 \div 275$ mm.
- ¹⁴ Dimensions: $85 \div 100 \times 121 \div 133 \times 270 \div 284$ mm.
- ¹⁵ 30 feet = 9.41 m.
- ¹⁶ Dimensions: $81 \div 92 \times 123 \div 129 \times 280$ mm.
- ¹⁷ Late Romanesque church 1227–1250, after 1290 construction of a new choir.
- ¹⁸ Gothic church 1325–1350.
- ¹⁹ Reconstruction into Gothic form 1289–1340.
- ²⁰ Phase I: tower, wooden belfry, Phase II: separate brick tower with a cylindrical staircase added on the north side (fourteenth century), Phase III: brick tower with a shaft embedded in the nave (late fourteenth or fifteenth century), Phase IV: tower rebuilt in 1656, which collapsed in 1677, Phase V: tower partially separated from the nave, destroyed in a fire in 1811.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

- Braun Georg, Hogenberg Frans, *Alten Stettin*, miedzioryt kolorowany, [w:] *Civitas Orbis Terrarum* 4, wyd. I, Köln 1588 (wyd. II ok. 1594, wznowienie 1618), Muzeum Narodowe w Szczecinie, Dział Sztuki Dawnej, Gabinet Grafik, sygn. MNS/Graf. 2631.
- Kote Heinrich (autor obrazu przygotowawczego), Rollos Petrus (rytownik), *Alten Stettin*, miedzioryt z widokiem Szczecina z lotu ptaka, wyd. firma księgarska Georg Schulz, 1625, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Dział Sztuki Dawnej, Gabinet Grafik, sygn. MNS/AF 11.
- Matthäus Marian, *Stettinum*, miedzioryt, [w:] Martin Zeiller, *Topographia Electoratus Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae*, Frankfurt a.M. 1641.
- Ogólny widok Szczecina pod koniec XVI wieku, obraz w gieldzie*, Muzeum Narodowe w Szczecinie, sygn. MNS/A.Foto/5461.
- Ogólny widok Szczecina pod koniec XVI wieku, ujęty od wschodu*, 1833, litografia F. Lübcke według obrazu w gieldzie, wcześniej w Domu Żeglarza, Muzeum Narodowe w Szczecinie, sygn. MNS/A. Foto/5054.
- Plan von der Stadt Stettin im Jahre 1721*, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Oddział Muzeum Historii Szczecina, sygn. 7069.
- Pożar kościoła św. Mikołaja w Szczecinie 10 grudnia 1811 r. nocą około pół do drugiej*, akwaforta według rysunku P.H.E. Germanna, 1811, Muzeum Narodowe w Szczecinie, sygn. MNS/A.Foto/5142.

Rango Konrad Tiburtius, *Porta Coeli, oder Beweiß / Daß die Lutherische Kirchen und Kantzeln der Lehre wegen / allein Gottes-Häuser / und Pforten des Himmels sind*, Stettin 1680.

Schmitzer Lukas, *Stetinum*, mapa (na podstawie mapy Meriana 1652) ok. 1160. [w:] *Plany i widoki Szczecina na przestrzeni wieków*, katalog wystawy, oprac. Ewa Pierzchała, Szczecin 2001.

Zdjęcia archiwalne reliktyw apsydy prezbiterialnej [odsłoniętych w 1999 r.], Muzeum Narodowe w Szczecinie, nr inwent. 64/S.NR-M/F, negatywy nr 17, 18, 19, fot. S. Słowiński.

Opracowania / Secondary sources

Dworaczyk Marek, Słowiński Sławomir, *Przebieg umocnień wczesnośredniowiecznego podgrodzia w Szczecinie w świetle ostatnich badań*, „Acta Archeologica Pomoronica” 1998, t. 1, s. 279–298.

Friedrich Karl, *Die ehemalige Nikolaikirche zu Stettin*, „Baltische Studien NF” 1922, nr 24–25, s. 65–98.

Kalinowski Wojciech, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971.

Kalita-Skwirzyńska Katarzyna, *Kościół Św. Mikołaja*, [w:] *Encyklopedia Szczecina*, t. 1, red. Tadeusz Bialecki, Szczecin 1999, s. 489–490.

Lesiński Henryk, *Rozdrobienie feudalne 1237–1478*, [w:] *Dzieje Szczecina*, red. Gerard Labuda, Warszawa–Poznań 1985.

Płotkowiak Maciej, *The medieval Church of St. Nicholas in Szczecin*, „Przestrzeń i Forma” 2019, nr 39, s. 259–278.

Płotkowiak Maciej, Słowiński Sławomir, Paszkowski Zbigniew, *Średniowieczny Targ Rybny na Podzamczu w Szczecinie w świetle dotychczasowych badań (na tle wybranych miast portowych południowego побереża Bałtyku)*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2021, nr 67, s. 71–85.

Słowiński Sławomir, *Kilka uwag na temat wczesnośredniowiecznych obwałowań Szczecina*, [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, red. Marek Dworaczyk, Anna Bogumiła Kowalska, Sławomir Możdziej, Mariusz Rębkowski, Szczecin–Wrocław 2006.

Słowiński Sławomir, Płotkowiak Maciej, *Teren położony na północ od nieistniejącego kościoła Św. Mikołaja na Podzamczu w Szczecinie w świetle dotychczasowych badań archeologicznych i architektonicznych*, „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria” 2022, t. XVIII, s. 99–118.

Tymicz Rudolf, *Dawne jednostki miar stosowane na Pomorzu*, „Materiały Zachodniopomorskie Stara Seria” 1979, t. XXV, s. 263–273.

Uciechowska-Gawron Anna, *Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne*, [w:] *Civitas et urbs. Szczecin od średniowiecza do współczesności. Kwartał I*, t. 1, red. Anna Bogumiła Kowalska, Szczecin 2019.

Źródła elektroniczne / Electronics sources

Miary pruskie i niemieckie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Miary_pruskie_i_niemieckie (dostęp: 10.08.2025).

Streszczenie

Kościół św. Mikołaja był jedną ze świątyń średniowiecznego Szczecina, obok kościoła św. Jakuba, kościoła Najświętszej Marii Panny, kościoła św. Piotra i Pawła oraz kościoła Franciszkanów pw. św. Jana. Zlokalizowano go od strony wschodniej, u podnóża Wzgórza Zamkowego z grodem, na terenie ograniczonym przez zachodni brzeg Odry – na południowym skraju słowiańskiej osady Kessin, stanowiącej najstarszą część późniejszego miasta lokacyjnego. Kościół przetrwał w niemal nienaruszonej formie do 1811 r., kiedy uległ pożarowi. Próby odbudowy nie powiodły się, co doprowadziło do rozbiórki jego ruiny w 1816 r. i powstania na jego miejscu Rynku Nowego (Neuer Markt). Od tego czasu badań pozostałości obiektu, w tym jego reliktyw podziemnych, nie prowadzono. Poglądy na temat jego formy architektonicznej ugruntowały się na podstawie ikonografii, a przede wszystkim planu kościoła przedstawionego na mapie miasta z 1721 r. Wyniki badań architektonicznych wykonanych w 2022 r. pozwoliły zrewidować panujący dotychczas pogląd na temat formy architektonicznej kościoła i zakwalifikować go do grupy obiektów z chórem trójapsydowym.

Abstract

The church of St. Nicholas was one of the churches of medieval Szczecin, alongside the church of St. James, the church of the Blessed Virgin Mary, the church of St. Peter and St. Paul, and the Franciscan church of St. John. It was located on the eastern side, at the foot of Castle Hill with the stronghold, in an area bounded by the western bank of the Oder River—on the southern edge of the Slavic settlement of Kessin, which was the oldest part of the later town. The church survived in almost intact form until 1811, when it was destroyed by fire. Attempts to rebuild it failed, which led to the demolition of its ruins in 1816 and the creation of the New Market (Neuer Markt) in its place. Since then, no research has been conducted on the remains of the building, including its underground relics. Views on its architectural form were based on iconography and, above all, on the plan of the church shown on a map of the city from 1721. The results of architectural research carried out in 2022 made it possible to revise the prevailing view of the architectural form of the church and classify it as a building with a three-apse choir.